

Ональная
Тыза
август
укуп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru
shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

№33
(18918)

2017 чылдың
март 28
вторник

Хүннүн үнери — 06:11
Ажары — 19:00
Хүн дурту — 12:49

Садар өртээ хостуг 12+

КАДЫК ОВУР-ХЕВИРНИ СУРТААЛДААР

Виктория Ондар.

Виктория Сергеевна Ондарны төрүмелинден удуртукчу ыр чаяаттыг кижиге, частырыг чок. Ол Барыын-Мажалык кожуунда Кызыл-Мажалыктын №1 школасын үр барда директорлап, кожуунда өөредилге эргелелин бийиктеп, ооң-биле чергелештир кожуун хуралының адынга, хей-ниити организацияларының кежигүнүнге доктаамал соңгудуп келген. Виктория Сергеевнаны ук унга «Хемчиктин сылдызы» солуннун кол редакторунга дап чораан болгаш, кончуг эки билер мен. Кайда Виктор болдур, ында чедишкенин. Ада-иези ону Тиелелге наа эвес адаан боор деп бодаар мен. Кижиниң адында жур-ла бар. Аажок сагынгыр, тывынгыр, эрес-кежээ, изакчы талантылыг, шыырак эртем-билиглиг башкы-пай.

гы үеде Барыын-Хем-Мажалыктын баштыгы — кожууннун хуралының дар- чер хуралының де- Виктория Ондарны штыгы кылдыр соңгуп, илгени кылганынга сет- руп чоруур. -херээм аайы-биле емчик кожуунга сургак- ааш, В.С. Ондар-биле п, ук кожуунда рес- а эмнеттинмес аарыг арагалаашкын-биле анчаар чоруп турарын чугаалаштым. ндарның чугаазы-би- а, чоокта чаа Ак-До- райга болган коргун- ил-халаптың соонда Баштыгы Ш.К.Кара- унга база Ак-Довурак кээп чорааш, Ба- чик кожууннун база хуорайның активин ыңгы чугааны кыл- соонда Барыын-Хем-

чик кожууннун Төлээлекчилер хуралының депутаттары аңгы хуралдааш, арагалаашкынга удур демиселди күштелдирер дугайында айтышкынны үндүрген. Арагалаашкынга болгаш корум-чурум үрээшкенин хем чугаалашкынга болган айыылдың соонда эвес, а хуннун чидиг айтыры кылдыр көрүп, чогуур хемчеглерни доктаамал чорудуп келгенин Виктория Ондар чугаалады. Март 16-да кожууннун О.Нам- дараа аттыг культура ордузунга ТР-ниң Чазаанда Барыын-Хем- чик кожууннун куратору, ТР-ниң Орук-транспорт комплекзинин сайыды О.О.Бады; ТР-ниң Чазааның төлээзи А.Д. Сарыг- лар; ТР-ниң Дээди Хуралының депутады А.Т. Конгар, ТР-ниң Хей-ниити палатасының дарга- зы Х.Д. Монгуш оларның кир- жилге-биле «Келир үеже —

элээр угаан-биле» деп темалыг хуралды эрттиргеш, Кызыл-Мажалык суурнун чурттакчы- ларынче үнүшкүннү кылган. Аңаа кожуун девискээринде кем-херек үүлгедиишкенин хем база хоойлуга дүүшпес арага аймаан болгаш суррогаттар садылаашкыны дугайында айтырыгы чугаалашкаш, назы четпээннер ортузунга база чурттакчы чон аразынга корум- чурум үрээшкенин баш удур болдурбазының талазы-биле хемчеглерни комплекстиг пла- нын бадылаан. Бо айтырыгга хамаарыш- кан ажилдарны хей-ниити организацияларының, хоочун- нар, херээженнер база адапар чөвүлелдериниң киржилге- биле бир демниг чорудар, эрткен коммунизм үезинин дуржулганын ажылгап, агиткварталдарның ажылын катап көдүрер деп ду- гурушканнар. (Ук кожуунга ажил- дап турар үемде Старейшиналар база хей-ниити чөвүлелдери, хоочуннарның «Өреге», «Сүме» каттыжышкыннары корум-чу- рум үрээшкенин, арагалааш- кынга удур демиселге улуг үлү- гуузу кирип турганын сактыр- дыр мен). Оон аңгыда хоойлуга дүүшпес арага садылаашкыны «адрестерге» удур хемчеглерни Ак-Довурак хоорай, Бай-Тайга кожуун чагыргалары, харын- даа Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл ко- жууннар, бүдүн барыын зона, чаңгыс демниг чорудар болза эки деп, В.С.Ондарның чугаа-

лааны кончуг чөптүг санал-дыр деп бодаар мен. Чүге дизе Кы- зыл-Мажалыкта «адрестерни» узуткап алыр-даа болзувусса, чон Ак-Довуракта «адрестер- ден» барып садып алыр. Ак-Довуракта, Барыын-Хемчикте «адрестер» узуткаттынар болза, Бай-Тайга кожуун бистен ырак эвес, машина-техника чонда чок эвес, ынаар тутсуптарлар, чүгө 20 минута боор. Кышкы үеде Алаш кежир Сүт-Хөлдүн Алдан- Маадыр сумузу каш базым. А Чөөн-Хемчик кожуунче чазагыг орук-биле халдырга, саадава- даа дээрзин Виктория Ондар чугаалады.

«Балык бажындан тура чы- дыр» дээри ышкаш, хамык чүүл удуртукчулардан хамаар- жыр. Удуртукчу кижиге бүгү та- лазы-биле чонга үлегер-чижек боор, эрге-чагырга ажылын шын удуртукчу ужуруг. Ынчан- гаш кожуунда күрүнө ажил- дакчылары (оларның саны 37) аңгы чыгып хуралдааш, бодунун чурттап турар микро- районунда берге кижизидил- гелиг өг-бүлени шефке алгаш, Тываның Баштыгы Ш.В.Кара- оолдун дуржулганын ажылгап, чылда оода-ла бир байырлалда оларны 1-2 шак дургузунда боттарының бажың-балгадынга алпарып кирип, ажык чу- гаалажышкынны кылырын база дугурушканнар.

Өг-бүлө, ие-чашты камга- лаар талазы-биле ажилды чо- рударда, чүнүң-даа мурнунда анык кадрларның моральдыг мөзү-шынарынче кичээнге- ни угландыраар чугула. Ак-Довуракка болган айыылдан көөрге, чок болган өг-бүлениң эр ээзи хоорай чагырганың ажилдакчызы турган. Ынчангаш эр улустун өг-бүлезинге хары- салганын, патриотчу чоруун көдүрер сорулга-биле организа- ция бүрүзүндө кожууннун, Тыва Республиканың, Россияның Ыдык ырларын кижиге бүрүзү би- лир турзун дээш, «Ыдык ырны эң-не эки ырлап билер хамаа- ты» деп төлөвилелди ажилдап кылып турар.

Аныктар аразынга амыды- ралдың кадык омур-хевирин сур- таалдаары-биле херээженнер клувун организастаары, шко- лаларга араганың хоразының дугайында лекция-беседалар- ны доктаамал чорудары, тыва чаагай чаңылдарны эгидер та- лазы-биле хемчеглерни алыры, массалыг спортту калбартыры дээш оон-даа өске ажилдар планнаттыганын В.С. Ондар меңээ таныштырды.

Удуртукчу кылган ижи бү- дүнгү, чедишкенин болу- рун күзедим.

Светлана ООРЖАК.
Авторнун тырттырган чуруу.

Бөгүнгү
үндүрүлгедө:

•Акция
ТУБЕРКУЛЕЗ,
ДОКТАА! 2

•Чидиг айтырыг
ИНТЕРНЕТТЕ
АЗАЛАР БАЗА 3
БАР

•Культура болгаш
амыдырал
ШЫЛГАРАҢГАЙ
ИШЧИЛЕРНИ
ШАҢНААН 5

•Спорт
ЧАСКЫ
ДЫШТАНЫЛГА-
ЗЫНДА 7

Хүннүң медээлери

ШЫНАРЛЫГ КЫЛЫРЫН
ЧУГААЛАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Сибмост» бүдүрүлгенин чаа удуртукчузу, президентизи, Сергей Титов-биле ужурашкан. «Сибмост» Кызыл хоорайда аэропорт комплекзин чаартып кылырының талазы-биле ажилды боттандырып турар.

Ужуражылга үезинде Тываның Баштыңы республикада эң улуг дээн объектилерниң бирээзи болур аэропорт комплекзин чогуур үезинде чаартып доозары тус черниң социал-экономиктиг сайзыралына чугула ужурашканын дээрзин база катап демдеглээн. Ол ышкыш комплестин чаартырының ийги үе-чадазын 2017 чылда уламчылаарын база чугаалашканнар. «Орук картазын» езугаар алырга, тудугжулар ажилды чай төнчүзүңгө чедир доозар ужурулуг.

Ужудуушкун шөлүңгө, пассажирлер перронунга болгаш башкарылга оруунга тудуг-монтаж ажилдарын доозарының чижеглээн хуусаазы — июль-сентябрь. Тудугжулар февралдан эгелеп тудуг шөлчүгештерин белеткээр ажилды эгелей берген, хоолой-кабель кежиглерин салырының, харылзаа болгаш

энергетика коммуникациязының турар черин тудар талазы-биле ажилдар чоруп турар. Ону кылып турар тудугжуларга акша бо неделяда кирип кээр дээрзин Сергей Титов бүзүрөткен.

Тудуг-монтаж ажилдарын кылырының, чырыткы-медээ дериг-херекселдерин садып алырының талазы-биле конкурс садыглаашкыннарны чогуур үезинде эрттирерин, ажил графигин үспезин болгаш шынарлыг кылырын шыңгы контрольга алырын Шолбан Кара-оол бодунуң оралакчызы Александр Брокертке дааскан. Эржежик чугула апарган таварылгада айтырыгларны шиитпирлээринче Росавиацияны болгаш эрге-чагыргаларның бүгү деңгелдерин Чазак Даргазының оралакчызы хаара тудуп болур.

Аэропорт комплекзин чаартырының айтырыгларының талазы-биле кады сырый ажилдаар күзели дээш республика Баштыңы өөрүп четтиргенин Сергей Титовка илергейлээн болгаш бо чылын Россияның найысылалы-биле дорт агаар харылзаазы тургустунар дээрзинге бүзүрелин илереткен.

МАЛДАРНЫҢ
МӨЧҮЛЕРИН УЗУТКААН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң даалгазы-биле Көдээ ажил-агый яамызының, Тываның Ветеринарлыг хайгаарал албанының, ТР-ниң ХК база ОБ албанының, Бай-Тайга кожунунуң тус чер бот-башкарылга органның төлээлеринден тургустунган ажилчын бөлүк «Ооруг» КБК-ниң муңчу малчыны Макара Саттың мал-маганының көшкеге бастырган уржуун долузу-биле шинчилеп көргөн.

Көшкеге бастырган малдарның хөй кезиниң мөчүзүн хар адаандан ужулган, ыңдыг болзажок, көшке бадып болурунун айылы улуг болгаш, хар эригжеге малдарның мөчүлөрүн дилээрин болгаш казып уштурун соксаткан.

Тываның күрүнениң кол

санитарлыг инспектору Арис Сааяның удуртканы ажилчын бөлүк өлгөн малдар мөчүзүн ветеринар-санитарлыг чурум езугаар узуткаар ажилды чоруткан. Бай-Тайга кожунунуң Шуй суурда өлгөн малдар узуткаар черге 242 баш шээр болгаш бода мал мөчүлөрүн чок кылган, 136 башты өрттедип узуткаан.

«Ооруг» КБК-ниң удуртукчузу Сайлыкмаа Сат төрүүр малының баш санына когаралды эгидип алыры-биле «Согласие» камгаладылга компаниязынче документтерни белеткеп турар. Бай-Тайга кожунунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Алексей Сүге-Маадыр мал бүрүзүңгө актыны тургусканын, бо удаада чүгле төрүүр хойлар камгаладыг болганын дыңнаткан.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

ЭМНЭЭШКИННИҢ ЧАА ХЕВИРИ

Республиканың №1 эмнелгезиниң дамырлар төвүндө буттарның дамырларына тыптыр дести кезип эмнээриниң чаа аргазын кириген.

Төптүн удуртукчузу Россия Күжүгеттиң дыңнатканы-биле, аарыг ийи кижиге «кава-фильтр» деп адаар тускай херекселди салган. Ангиограф аппаратты ажыглап, моюнда азы дөңмекте көк дамырны үттээш, тус черге аартпас эмни салып алгаш, ол демир херекселди («кава-фильтрни») кири салыр.

Ол операцияның сорулгазы: өкпеде хан дамырының дугла-лырын болдурбазы (тромбоэмболия). Бир звес буттарның дамырларында тывылган дес-

тер (тромб) хоорулгаш, ханның агымының аайы-биле чүрек талазынче чоруур болза, оон хоорулган ужу «капжа» — «кава-фильтр» кире бээр, чүрек болгаш өкпениң дамырларынче ол улаштыр эртпес, ыңчангаш өкпеде хан дамырның дугла-лырын (ТЭЛА) болдурбас.

«Бир аарыг кижиниң тромбузу каш хонганда хоорулгаш, «кава-фильтр»-ге достурган. Ыңчангаш аарыг кижиге үезинде камгалаттыңан деп чугаалап болур. Бир звес «капжаны» салбаан турган болза, төнчүзү багай бооп болур турган...» — деп, эмчи фейсбукта бодунуң блогунга бижээн.

Республиканың №1 эмнелгезиниң медээзи.

ТУБЕРКУЛЕЗ, ДОКТАА!

Март 24-те Бүгү-делегейниң туберкулезка удур демисел хүнүңгө тураскааткан «Туберкулез, доктаа!» деп акцияны Тываның кадык камгалал яамызының болгаш туберкулезка удур диспансериниң ажилдакчылары найысылалдың Арбат шөлүңгө организастап эрттирген.

Аңаа хоорайның 15 аңгы эмнелгелериниң, организацияларының ажилдакчылары «Туберкулезту тиилээңер!», «Туберкулезтан камгаланыңар!» дээн улуг бижиктиг блокаттарлыг келгеннер. Эмчилерден аңгыда Республиканың «Деткимче» төвү, Кызылдың хоочуннар болгаш инвалидтер бажыңының ажилдакчылары акцияга идепкейли-биле кирип, чонну рентген эртип алырынче кыйгырып, туберкулезтан канчаар камгаланырының, аарыгның эге

чадазының тайылбырын бижээн буклеттерни болгаш брошюраларны чонга үлээн.

Республиканың туберкулезка удур диспансериниң организастыг килдизиниң даргазы Виктор Хайжок:

Тывада чылдың-на 800 кижиге туберкулезтан аарып, 140-150 хирези коргунчуг аарыгдан өлүп турар. Оларның иштинде бичии чаштар база бар. Бо нарын байдалды кандыг арга-биле доктаадып, ону чок кылып узуткаары? Бир-ле дугаарында, 18 хардан өрү кижиге бүрүзү чылдың-на херек хыналдазын албан эртер, бичии уругларга манту хыналдазын салдырар. Бо ийи чүүл аарыгны эрте тодарадырының кол аргалары ол. Ынчангаш, чонум, боттарывыстың болгаш чоок кижилеривистиң кадыкшылыныче улуг кичээңгейни салып, келир салгалывысты бо коргунчуг аарыгдан камгалаалыңар!

«АК РОМАШКА» — БАРЫН-ХЕМЧИК КОЖУУН

Март 24-те, Бүгү-делегейде туберкулезка удур демисел хүнүңгө, Барыин-Хемчик кожунунуң төвүңгө «Ак ромашка» акцияны ук кожунда тубдиспансерниң коллективни организастап эрттирген. Кожуун чагыргазының административтиг бажыңының даштында көжүп чоруур рентген дериг-херекселдерлиг автомашинаның чанында чыылган хөй улусту эскерип кааш, чеде бердим.

Хэрээн тырттыргаш, үнүп келген кижиге-ле ак халаттарлыг анык уруглар изиг сүттүг шайны кудуп, чаа быжырган чебуректерни тутсуп турлар. Оларның чанында шоколадтар,

конфеталар болгаш амыдыралга эргежик чугула хереглел барааннарын делгээн. Баштай оларны мен садып турар деп бодаан мен. Өрттэн айтырдым, эжен-не бо, халас болду. Ама ол халас шайлаашкынның ужурун айтыра бердим. Тубдиспансерде медицина-профилактиктиг кабинеттиң эргелекчизи, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Россия Федерациязының кадык камгалалының тергигини, дээди категорияның эмчизи Майя Борисовна Ооржак мынчаар тайылбырлады:

— Чылдың-на Барыин-Хемчик кожунунуң база Ак-Довурак хоорайның девискээринге Бүгү-делегейниң туберкулезка удур

— дээш, эрткен-дүшкө акцияга кирип, рентген дээн эртеринче кыйгырып.

Херек хыналдазын биле оочурлаан улус кезии эр чон болду. Аразындан кадык хыналдан келген Кызыл хоочун чурттакчызы Залин «Бо акцияның эртип эки деп үнелээр-дир м дээрге эмчи чедер чайы бо акцияга таварышкан хыналданы эртип алыр болур. Туберкулез аа кижиге айылы улуг бо оон баш бурунгаар камгала албан».

Олышкаш Республиканың туберкулезка удур диспансериниң эмчилери чыылган чонга викторинаны, тускай беседаларны эрттирер, туберкулезка удур демиселдин ак ромашкалыг, «Туберкулез, доктаа!» деп кыйгырып, шарларын үлээн. Ниити ол хүннүң дургузунда 20 рентген хыналдазын эртилг болган. Оларның чанында «Үш эжиңни эккелгеш, белекти алганнар».

Акцияның бир онзага флеш-моб танцызы болгаш хоорайның эмнелгелери ажилдакчылары шуптуулап, эрткен-дүшкөн чонна тарынче хаара тудуп турар. Кызыл хоорайның гимназиязының 8-хи класстың өөреникчизи Даң-Хаяа «Анай-Хаак» студиязының ыраажызы Амит чыылга аян тудуп, кадык амыдырал чонну кый дээн.

Сайсуу ДАРГЫН
Владимир ЧАДАМБ
тырттырган

Акция үезинде.

демисел хүнүңгө тураскааткан «Ак ромашка» деп акцияны тиреривис чаңчыл апарган акцияны организастаарыңар, жуун чагыргазының дарга социал политика талазы оралакчызы Айлаң Ооржак кичээңгейни угландырып Кожуун бюджетинден рубльди аңгылап берди. Довурак хоорай чагыргамун рубльди үндүргөн.

Чонувус чыл санында генни эртип ап турзун кожунунуң төп эмнелгезиниң автомашинаны бо Республиканың өске хоорайна бодаарга, бисте жуунувустун девискээри туберкулезтан аараан улус саны хөй бооп турар. Ынчан хэрээн шинчидери-биле 3 чок кижиге эдиртип эккелген ни бо барааннар-биле шаңгалып, изиг сүттүг шай, чебуректерни эрткен кижиге бүрүс халас.

Кожуун төвүндө Арат шай флеш-мобту организастаган бюллетеньнерни азып, туберкулезтан канчаар камгала дугайында тайылбыр микрофон дамчыштыр чорук лекцияларны номчуп турар. Дүүн Ак-Довурак хоорайга 130 кижиге эртеринче кыйгырып.

Светлана ООРЖАК
Амтанып турган

ИНТЕРНЕТТЕ АЗАЛАР БАЗА БАР

Элээди оол С. бичии-ден-не компьютерге хан-дыкшы берген. Баштай оюннар хөй ойнаар, олорулукаш, чөмнени-даа, онаалга кылырын-даа утуп алып, ада-иези монитормон арай деп апарып ап турган. Чоорту ВКонтакте деп социал-дикке кирип турар боор-го, элээди оолду интер-нетте элээдикчилер «сеги-ни» шаап алгаш, ооң-биле «жылдап» эгелзэн. Шак чалдыр оол интернет-азаларының аспаанга тут-турган.

2017 чылдың февраль 9-та шак үезинде Элегес-Аксы оолдуң чурттап турар-ына ооң өлүг мөчүзү-лүг. 13 харлыг элээди бодунуң амызынга четтине-тен болган. Истелгениң баш-гы догааштыгыларының (смерти) бирээзи — оол-ВКонтакте четкизинде «Си-ний кит» деп оюнга кирип турга-ны оюнуң организакчылары-дир боттарының амы-зынга четтинеринче чыгадыр-ганы салып алган хөдөлип-ти боор чүве-дир. Кончуг-ла-сагыш, дерзии үүлгедиг, азалар-дыр оң. Оон өске-дир.

Оон Россияда шак ындыг-ды бөлүктөрүндө» чүс-чүс-а ажы-төл бижидип алган-на салыг информация-тери дыңнаткылаан. А-ерек-биле демисежир ор-нуң өлүм тарып турар-изакчыларны илередип-тыңче угланган шимчениг-түнел бербейн турар. Оон хаап кааптарга-даа, аттар-биле, чажыт код-ле катап база ажиттынып-ынаар кирип бижидип ал-гандар, уругларның бажын-дип-ле, чүнү канчаар кы-га инструкция, дүрүм, не-ки бижип берип турарлар. Азын элээди оолу база-ны янзы-бүрү шенелде-тер кажар инструкциязын

күүседип тургаш, өлүм оюнунче-кирип, оон үнүп шыдавайн бар-ганы ол-дур. Ада-иези оолдуң-ындыг айыылдыг чүвеже кире-бергенин каяа эскерген деп, интернетте анаа ойнап олурар-кылдыр бодап турдулар ыйнаан.

Элээди оолдуң амызынга-четтингениниң (суицид) тава-рылгазы сөөлгү коргунчуг бо-лушкуннар-биле дуглалы бер-ген болгаш анаа медээ ышкаш-шокараңнады эрте берген. А-херек кырында бистиң ажы-төлүвүс кырында интернет чет-килеринден бир коргунчуг айыыл-диргелип турар-дыр. Элээди-лерни дузакка тудуп алып дээш, кандыг-даа хөдөлишкуннер кы-лып турар апарганы дүвүрелди-оттурбас аргажок.

Оюнуң дүрүмүн езугаар-уруглар боттарынга янзы-бүрү-балыг-бышкынныг кемдээшкун-нер чедирерин өлүм тарыкчыла-ры негээрлер. Оон ынчап тургаш, оюнуң киржикчинден суицид-азы амызынга четтинер базым-ны кылырын албадарлар. А ону-кылбайн, оюндан үнөр дээр уруг-ларга психологтук базышкын-биле халдаарлар, коргударлар.

Ам мырыңай дайнар ре-зинка хавында безин айыылдыг-чүве кылырынче чалаан кый-гырылганы парлааш, садыг-магазиннерже кирип эгелзэн. "Wrigley" деп аттыг жвачканың-хавының иштинде элдеп чик-тиг айтырылгара харылааш, ону социал четкилерге хештер (хана-карак) адаанга салырын-кыйгырып каан. Ында өлүр мур-нунда чүнү кылып четтигерин-азы хөй-ниити мурнунга эң бедик-черже үнө бергеш, селфи кылы-рын бижип каан. Ооң мурнунда-мындыг жвачкалар Краснодар, Ставрополь, Амур чоогунуң-болгаш өске-даа регионнарның-хоорай-суурларынга көстүп кел-ген. Ам ырак-узак Тывада кирип-келгени бо. Кандыг сорулгалыг-ол жвачкаларны бүдүрүп, та-радып турарларыл? Күрүнениң-контролю кайдал? Өске регион-нарга үнүп эгелээр-ле, ол-жвачкаларны чүге хурааваа-

ныл? Бүдүрүкчүлерин чүге тудуп-албааныл? Роспотребнадзор-албанының Тывада эргелели-ындыг фактылар дугайында-5-26-04, 5-63-84 телефоннар-же дыңнадырын азы Кали-нин, 116 адрессте эргелелге кээп-көргүзерин дилеп турар.

А интернетте «Синий кит», «Разбуди меня в 4:02» дээр-ышкаш, янзы-бүрү аттарлыг-өлүм бөлүктери бо хүнге дээр-баш-медерели быжыкпаан элээ-дилерни элзетпишаан. Интер-неттин социал четкилеринде ол-оюннарның организакчылары-чалыы салгалдан хөй-ле киж-и-өлзүн деп сорулганы салганы ол-бе, азы хөк бодап, тениир аайын-тыппаан мугулайларның үеннеп-турары ындыг бе? Кандыг-даа-сорулгалыг болза, боттарының-үен-даян айыылдыг оюннарның-элээдилерни өжөгээр элээдип-кирип турар, кара сагыштыг-кижилер-дир ол. Оларга угаанныг-ажы-төл алыспас болур ужурлуг.

Элээдилер, а ол дээр-12-17-хар иштинде уруглар. Оларның-улуг кижилер кылдыр хевирлет-тинеринче шилчип турар үези. Чамдыктарының аажы-чаңы-«сыйлып» турар, хорадаачал-апаар, чүве ыттаваастап-даа-каар. Ынчап баарга, ада-ие-кончуг-ла кичээнгеиле болур-ужурлуг. Элээди оолун азы кы-зың кайы-хамаанчок кончуп, чаңчап болбас, а ажык чугаала-жырынче чүткүүр. Компьютер-мурнунда-ла олурар азы план-шет, телефон-биле ойнап-ла-турар болза, оларны күш-биле-хураап, өжүрүп, хоруп болбас. Элээди киж-и өжежип, ада-ие-биле чөрүлдээже кирер. А ындыг-таварылгада ооң янзы-бүрү-интернет харылзаалар, чагаа-лажыккаже кирери дам барып, өлүм бөлүктөрүнө туттуруп ап-болур. Амгы үеде кижилер бүдүн-интернетти холунда тудуп алган-чоруур ышкажыл.

Кол-ла чүве — элээди оолу, уруу-биле өңүк, тала болуп, оларга ынак, чымчак, чагыг-сөстүг болуру. Чүнү-даа та-йылбырлаар, экини эки деп,

бакты баак деп ылгап өөредир. Өөредир-ле дээр мораль ном-чуп туруп бербес. Амгы үениң-чамдык ада-иелери чагыг-сөс-кылырын-даа орта билбестер, тыва езу-чаңчылдардан хоорул-ган, боттары «элээди» байдал-дан уштунмаан. Чамдыктары-кижизидери дээр-кончууру деп-бодаар хевирлиг.

Элээди киж-и өлүм бөлүүнче-колдуунда-ла бодунуң уунда-муңгарал-деңгерелге алыскан-да кире берип болур. Уругнуң-ындыг байдалда турарын канчап-билип алырыл? Ада-ие оолунуң, уруунуң бир-ле чүвеге сагышсы-рап, муңгаргай болуп турарын, чүү-даа чүвеге сонуургал чогуң, шагжогун, хагына бергенин-эскерип казга, психологтарга-баары чугула. Школарда пси-холог башкылар элээдилер-биле-бот-тускай ажылдаар, ажыктыг-арга-сүмени бээр, оларның-проблемаларынга кончуг кичээ-нгеиле болуру билдингир. Өске-башкылар база. Элегес-Аксынга-оолдуң өлүм бөлүүнче кирип-турганын истекчилер школада-өөрүндөн билип алган. Уруглар-га чагыңар: кайы-бир эжинде-чиктиг чүве эскерип каан болза, башкызынга дораан дыңнадып-турзуннар.

Амгы үеде интернетти, со-циал четкилерни хоруур арга-чок. Чүү-даа чүведен дугла-нып, хагынып ап шыдавас бис. Кол-ла чүве — ада-иениң, улуг-улустуң ажы-төлге кичээнгеиле-болуру, оларны эки-бакты ылгап-билиринге өөредир, таптыг-тайылбырлаары. Ада-ие ажы-төлү дээр харысалгазын-ка-жан-даа утпас ужурлуг. Элегес-Аксынга элээди оол-биле болган-багай таварылга моон соңгаар-катаптавазын деп, бак чүве-чүгле ооң-биле болуп калзын-деп тейлээринге өйлежип олур-байн, ажы-төлүвүстүң интернет-азаларынга алыспазын чедип-алыры — бүгү-ниитиниң херээ. Надежда ЭРГЕП.

Уран чүүл

УЗАНЫКЧЫ, СИЛБИКЧИ КЫС

мергежилге өөренин» деп удурланган. Бодундан улуг улусту хүндүлээр, дыңнаар-чаңы-биле Красноярск хоорайның фар-мацевтика училищезинче дужаап кирип-алган. Ону эки дооскан диплому-биле-Ленинградтың химия-фармация инсти-тудунга өөренин чылдары ооң чараш-чүүлче көрүжүн делгемчидип, караан-чырыдыпкан. Чуруттунар, узаныр арга-чок-болганынга хомудааш, шүлүктөр бижип-эгелзэн. Чогаалчы болуксааш-даа эвес, сеткилин аядар чылдагаан тыпканы-ол. Чедип алган эртемниң аайы-биле-каш чыл ажылдап чоруй, холдарының-өскээр тыртыларын соксадып шыдаваан. Бижип-чуруур, чазаныр ажылдан хы-ханар апарган. Аныяк чалыы үезинде-өг-бүлө тудуп, ажы-төлдүг апаргаш, аарыг-аржыктың хайындан ада-иези, чоок-улузун чидирип, ажыг-шүжүгүн аагын-база эрткен.

1988 чылдан эгелеп чонар-даш-биле ажылдап, кижилер дүрзүлери-чазап эгелзэн. Чоорту мергежил, улуг-мастерлериниң арга-сүмезин ап, янзы-бүрү делгелгелерге кирип турганының-түннелинде, 2001 чылда РФ-тин Чурук-чулар эвилелиниң кижигүнүгө кирген.

2002 чылда Вашингтон хоорайга деле-

гей чергелиг «Торгу орук» деп фестива-лынга киришкен демдеглевес арга-чок.

Мастер-класстар эрттирерде, анаа-борбак-сарбакдаштардан бир-ле дүрзүнү-хоюглап үндүрүп кээр, көрүкчүлериң-магадаары-даа аажок. Чүү-даа чүве-бурунгаар хөгжүлдиги болгай. Билиг-мергежилни бедидип, Хакасияның күрүне-университединиң каасталга салбы-рынга алды чыл дургузунда өөренини-хилис барбаан. Чазанырындан аңгыда, бойдуштуң чайгаар бүткен чүүлдеринден-каасталгалар, керамикадан тыва ойнаар-кыстар, дойдан янзы-бүрү сава аймаа-кылып, чогадыкчы ажыл-ижин улам-делгемчиген. Оон аңгыда ол шүлүктөрүн-ийи номунуң автору.

Л. Норбу херээжен чонга үлегер-чижек-болуп, тыва чонунуң алдар-адын бе-дидип чоруурларның бирээзи. Өөнүң ээзи-шагда мөчээр-даа болза, оолу-кызын, уйнуктарын кижизидип өстүрүп чоруур-маадыр ава. Шевер холу бар-даа болза, иженмейн, чыргал көрүп ораарга, шынар-лыг ажылдар дээрден бадып келбес-ле-болгай. Кылган ажылын үнө-өртекке-чедирип алып дизе, хөй үе-шак, дүн-хүн-чок ажылдаар шыдамык сорук, быжыг-кадыкшыл херек.

Кадыкшылга

БРУЦЕЛЛЕЗТАН КАМГАЛАНЫҢАР!

Бистиң республикавыстың-хөй-ле чурттакчы чонунуң ажыл-ижи мал-маган-биле холбашкан-болгаш, бруцеллез аары мал-маган болгаш кижилер аразын-да илереттинип турар. Сан-чурагай-биле деңнээр, бистиң-республикада бо аарыг Россия-Федерациязындан 4 катап хөй.

Бруцеллезтан аараан мал-дан кадык кижиге халдап болур. А аараан кижиден кадык кижиге-халдавас. Бруцеллезтан шээр, бода мал колдуунда аарып-турар.

Кадык кижилер аарыг мал-дың быжыр хайындырбаан-эдин, чиг сүдүн, сүттен кылган-өреме, быштакты чигеш, аарып-болур. Аарыгның непертерзиниң-база бир кол чылдагааны — малчыннарның камгаланыр-хемчеглерни сагывайн турары. Резин хол-хаптар, халат, фар-тукту мал тудуп, түлүктөп төрүп-турар үеде ажыглаары чогумча-лыг. Малчын киж-и кажаа иштинге-кирип азы мал маганын үндүр-хай деп турар үеде кажааның-өдээниң доозуну көдүрүп, ты-ныш органнынче кирип, аарыг-ны халдадып болур. Бруцел-лез мал түлүктөп төрээниниң-соонда, 1-2 ай эрткенде мал-га тодарап келир. Ынчангаш-бруцеллезтан малдың төрүп-турар үезинде аарыгны киж-и бодунче чыпырып ап болур.

Бичии чаш уруглар аарыва-зын дээр, оларны мал ажылын-га хөй кириштирбес, чиг сүт, өреме чиртпес, ынчан оларга-аарыг халдавас боор.

Аарыгның им-демдектери: шаг чокталып, эди изири, дыка-деридер, чоорту чүстери аарып-эгелээр (колдуунда шенек, дис-кек кезектери), ыжып болур. Аарыг нерв, чүрек системала-рынга база дээр болур. Бир эвес-үезинде эмнетпес болза, аарыг-хоочурап, кадыкка багай салдар-чедирер. Ынчангаш эмчиниң-сүмези чокка бот эмнээшкун-кылбас болза эки, чүге дизе-бруцеллезтан аары бергенин-чүгле эмчи тодарадыр.

Чечек ОНДАР.

Халдавырлыг аарыг-лар эмнелгезиниң улуг-эмчизиниң оралакчызы.

Уран-шевер чогадыкчы салым-чаяанныг иеге бо шүлүмнү бараалгат-тым.

Чонар-даштын хааны кыс

Холу шевер, сеткили бай,
чүрээ чымчак
Ховар дирткен тыва кыстар
бирээзи сен.
Чажыңдан-на чуруур, бижири,
ырлаар чоруун
Чараш чүүлге хандыкшылың
хевирлээр-дир.

Эки чазаар, силбикчи, чурукчулар
Эрлер чорду, аразында чаңгыс кыс сен.
Даштар дирлип, амылгылар болу бээрин
Даштыкыга шынзаткаштың,
тииледиң чоп.

Каптагайда амыдырал нарын оруу
Каалама дош ышкаш дески эвес.
Аас-кежик, чедиишкунге чергелештир
Ажыг-шүжүг, чидиригни чүктөп эртиң...

Шылгалдалар бергелерин аткаар октап,
Шыдавык чүктүп чорааш, бедип келдиң.
Өртемчейге эртер оруун ам-даа узап,
Өөрүшкү, буян-кежиң өктерезин!

НИНА СЕРЕНОТ.

Тываның бир салым-чаяанныг-чонукчузу Лариса Матпак уруу-бу март 29-та 55 харлаар. Тыва-н чүүлдүн төөгүзүндөн алыр-Лариса Матпак уруу ус-шевер-эженнерниң үш дугаары, а 1990-дан бээр кыстарны ол чааскаан-ээлеп келген. Кара угаан-би-бодарга, даш чонары күштүг-дүг эр улустуң херээ болгу дег-дыг-даа болза, салым-чолу-екти ынчаар кыйгырган болган-үлөден эртер эвес.

Норбу каас-чараш чурумалдыг-йга кожуунуң Тээли суурунга-шчи, хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө-үнгөш, бодундан бичии үш оол-арын ажаап-карактап өстүрген. Келгеш-ле, элезинге, харга янзы-рзүлөр чуруурунга ынак турган. Иниң ыяштан сава аймаа, өгнүң-селдерин, игил, бызаанчы дээр, чагыгларын чазап чораанын көрүп-вазы тыва хеп даараарынга сун-ылдар шуужуп эрткен, аалдың-руу Ларисаның школа доозар-а келген. Ол өйде ада-иези сүт-фермазынга ажылдап турганнар. Ол суурдан чанып келгеш, өг иш-лустуң чугаазын дыңнаарга, ачазы-ны чурулга ургбеге өөредир деп-ирирге, улуг угазы «Ажыктыг

ТООМЧА ЧОК БОЛБАС

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Ак-Довурак, Барыын-Хемчик кожууннун активи-биле хуралына Ак-Довуракка болган өлүрүүшкүннүн чылдагаанын, ону катаптавазының хемчеглерин чугаалашкан.

Ийи хонганда март 6-да ол-ла Ак-Довуракка 30 харлыг эзирик чолаачы 38-40 хар үезинде өг-бүлени өлүр бастырган. База бир ийи хонганда Перинаталдыг Төп чанынга хоорайның культура ажилдакчызы, чалыы, чараш оолдун аксын кулактарына чедир чара кезип, эттээн.

Кызылга бир кадайның ийи дугаар ашаа 6 класс уруун үенеп каапкаш, шииттирген. Ол кижини-амытан кара-башындан хосталып үнер эр таныжына демги кадайны чагып, адресин берген. Ол хосталган кижини-амытан кадайга келгеш, арагалаан, 8 класс чедер берген демги уруун база катап күштээн. Уругнуң психиказы үрелген, берге байдалда.

Чадаанага 24 харлыг эзирик ава дүне бичии оглун кужактап алгаш, кылаштап чорааш, кээп дүшкен, хойнундан уштуна берген оглун каапкаш, боду өске бажыңга ужуп хонган. Чаш төл соокка доңуп калганы ырмасынчыг болган. Бо черле чүү деп чүвөл? Коляскада чаш төлүнүң кыдыында беш литр савада пиво салып алган чоргулаар-дыр. Эзирээш, ушкан иениң чаш төлүн шагдаалар эмнелгеге эккээрге, чыттырар орун, эмискик-даа чедишпейн баар. Бо бүгүнү тус чер чагыргалары, албан-ажыл удуртукчулары, хамаарылгалыг ажилдакчылар ээ-харысаалгага хүлээнир ужурулуг.

Чамдык ада азы ие кижини шенелде-де шииттирген болгулаар. Ол бир буду хосталгада, өске буду хоругдалда дег чорук-тур. Арага бүдүүлөп саткаш, орулга

кирип, акшаланыр хамаанчок, бир-ле багай таварылгага дүшкен боор чорду. Боттарыңар эскерип, хайгаараңар: өг-бүлөзи чарылган, акызы өлгөн дээш баар. Ол дээрге бурган ялазы-дыр.

Ырак орукка «Газельге» азы чиик машинага чорурга, аныяк кижиниң ырлаткан ырылары чаңгыс аай: ынакшылы бүтпээн, кагдырткан, өскерилген, өжешкен, утказы хоозураңгай. Чырык үзел-бодал чок. Шагда автобустарга чораш, аяныг, чараш ырларны аныяк-даа, улуг-даа назылыглар деңге бадырар. Ол чүүлдер чүгө читкенил?

Эки чуртталганың дөзү, таваа азы үндезини кайдал? Ону канчап, канчаар чедип алырыл, кандыг хемчег, саавыр херегил? Ол дугайында Чаа-Хөл суурга март 16-да «Төгерики столга» чугаалашкан. Чаа-Хөл кожуун чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Радж Баз-оол хуралды ажиткан. ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Александра Донгак дыңнадыг кылган.

Чединмес өг-бүлениң чыда эмнедир бичии ажи-төлүңге немей эм садар 30 муң рубльди Дээди Хурал депутаттары-биле кады дарый шиитпирлээрин Александра Донгак аазаан.

Чаа-Хөлде агитквартиралар республикада эң баштай ажилдап эгелээни өөрүнчүг. Кожуун чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Чодураа Кенден кожуунда өөредилге, эмнелге, культура, полиция, өг-бүлө төвү, хөй-ниити чөвүлелдери дээш өске-даа албан черлериниң чылда түңнелдерин, ажилын илеткээн. Кожуун-

да хөй ажи-төлүг 267 база долу звес 429 өг-бүлө болгаш 311 бот-ие бар. Назы четпээнер аразында кем-херек, корумчурум үрээшкinnerи кызырылган, ол талазы-биле комиссия эки ажилдап турар.

Кожууннуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы, кожуун баштыңына чаа соңгуткан Арина Чамбал сумуларда, кожуунда херээжен чон-биле ажилды таныштырган. Агитквартиралар азы агитбашыңнар катап тургустунуп эгелээ. Шагаага уткуштур кожуун деңнелдиг «Алдын кажык» деп чараш мөөрейни кожууннуң төп ном саңының ажилдакчылары эки организастан. Каш-даа кудумчу активи киришкен. 2017 чылда суму, кожуун деңнелинге «Эң эки агитбашың» деп конкурс саавырын кылгаш, чарлаан. Ооң-биле өг-бүлөгө кадык амыдыралды суртаалдаар, үнелиг чаңчылдарны, аргадуржулганы солчур, тарадыр, культурано спорт-массалыг хемчеглерге хаара тудар. Арагалап, чурум үрээш херээжен кижини «агитбашыңче» чалап алгаш, чугаа чорудар дээш оон өске-даа ажилдарны чорудар.

Кожуун даргазының кем-херек болдурбазының талазы-биле оралакчызы Байлак Чүлдүмнүн илеткээни-биле мындыг. Ниитизи-биле 2016 чылда кожуунга кем-херек 17 хуу кызырылган. Араганы бүдүүлөп садар «адрестер» дээш 35 кижини комиссияга байысааткан. Бир кижини 9 катап туттурган, аңаа хамаарыштыр кем-херек оттурган. 2016 чылдың бирги үш айында өлүрүүшкүн болбаан, бо чылдың март айда бирээ болган. Наркотик чашпан садып-саарган

дээш, судаткан 45 кижиниң 14-ү хожоннер.

Кожууннуң улуг эмчизи Ан. Межекейниң илеткээни: 2016 чоннуң аарыглардан өлүп-хоронниитизи-биле кызырылган. Улуг, н. дериг-херекселдер-биле эмнелгедиртынмайн турар. Чон саны база эң Керээ-биле келген тускай мергежизмчилерниң дугурушкан хуусаазы турар. Өске эмчилерни дилээр, дугуапаар. «Агитбашыңнар» санай эмчизмчи сестраларын дарый быжыглаа. Психолог Маргарита Ондар психотерапевт Уран Оюн олар өг-бүлө ажи-төлгө, херээжен кижиге хамаарылыг сүмелерни берген.

Аяс Иргит, Анюта Дагба-Лама, Ок. Алдай, Екатерина Дугар-Сюрюн бол өскелер-даа ажыктыг саналдарын келген.

«Төгерики столдун» киржикчирини дараазында чүүлдерни чүгүлээн. Төлөптүг амыдыралдың азы үндезини, кол утказы – өг-бүлө садикте, школада. Чаш кижиге чаңчурдуктук номнарны садып, сонун дүр, чурмурунга хандыкшыдар. Соңсеткүүлге, ном, журналга ада-ие боттундугар. Ажи-төлүн номчурунга, спорт культурага база хөй-ниитичи боор хандыкшыдар.

Боду куду деңнелдигде кандыг бол карылга үнерил. Кижини бүрүзү тоомча болбас. Бүгү чүүлге идепкейжи бол күзенчиг.

Дегут ДЕМЧ
күш-ажылдың хоочу

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Чөөн-Хемчик кожууннуң Бора-Булак деп черге чыл санында болур аът чарыжына республика чергелиг маргылдааны 2017 чылда эрттирер талазы-биле хемчеглерниң дугайында
2017 чылдың март 17 № 126-р Кызыл хоорай

Чөөн-Хемчик кожууннуң Бора-Булак деп черге чыл санында болур аът чарыжына республика чергелиг маргылдааны белеткээр болгаш эрттирер сорулга-биле:

1. Спорт сезонунуң ажыдышкынынга тураскааткан чыл санында болур аът чарыжына республика чергелиг маргылдааны Чөөн-Хемчик кожууннуң Бора-Булак деп черге 2017 чылдың апрель 22-де эрттирер.

2. Доктаалга кошкан чүүлдерни бадылаар:

Чөөн-Хемчик кожууннуң Бора-Булак деп черге аът чарыжына республика чергелиг маргылдааны белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле организакчы комитеттин составын (моон ыңай – организакчы комитет);

Чөөн-Хемчик кожууннуң Бора-Булак деп черге чыл санында болур аът чарыжына республика чергелиг маргылдааны белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң планын (моон ыңай – хемчеглерниң планы).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Дыштаныр хүннү шилчидериниң дугайында

1999 чылдың февраль 12-де «Тыва Республиканың дыштаныр хүннериниң дугайында» Тыва Республиканың №143 Хоойлузунуң 1 чүүлүнүн 7 кезээне дүүштүр Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) доктаадыры болза:

1. Ажилдавас байырлал хүнүнде таварышкан дыштаныр хүннү 2017 чылдың май 6-ның субботаындан средаже, май 10-че шилчидер.

2. Бо доктаалды «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru),

республиканың массалыг информация чепсектеринге парлаар болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) албан езузунуң сайтына кирир.

3. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп

кирер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К. ДАВЫ

Кызыл хоорай

2017 чылдың март 22

№1274 ДХД-II

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле А.Н. Монгушту шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгелерин шылгараңгай күүседип турары дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Россия Федерациязының Федералдыг камгала албанының Тускай харылзаа болгаш информация төвүнүн Тыва Республикада салбырының начальнигиниң оралакчызы Алексей Николаевич МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың февраль 22
№ 41

Д.Х. Дан-Сюрюнге «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Албан-хүлээлгени хөй чылдарда эрес-шудургу күүсеткени дээш, база Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының тургустунганындан бээр 95 чыл ою-биле холбаштыр «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының муниципалитеттер аразының

«Чөөн-Хемчик» килдизиниң начальниги полицияның полковниги Далаа Хертович ДАН-СЮРЮНГЕ тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2017 чылдың март 15

№55

Чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылганының болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйының ажилдакчылары

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Күш-ажылга чедишкinnerи болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээр шаңнаар:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Чечек Дадар-ооловна КУУЛАРНИ – «Шагаан-Арыг хоорайның суг канал муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгени бүдүрүлгө-техника килдизиниң инженер Чодураа Орлановна САРЫГЛАРНИ – Тыва Республиканың Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының чуртталга-коммунал ажил-агый талазы-биле килдизиниң начальниги.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2017 чылдың март 16

№ 59

Культура болгаш амыдырал

ШЫЛГАРАҢГАЙ УЧИЛЕРНИ ШАҢНААН

Март 24-те Улусчу чогаалдыг бажыңга культура сайыдының хүнүгө тураскааткан делгелге база концерт болуп эрткен.

Сайыгга бажыңның фойезинде Республиканың Р. Кенденбиль уран чүүл школазы, А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл школазы, Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театры, В.Ш. Кенденбиль национал театрының, библиотекаларның дээш өскө албан черлеринин 2016 чылда чедишкенин, делгелге ажиттыг.

Сайыгга Тыва үндезин культура төвүнүн, Тыва национал театрының, ТР-ниң национал архивинин, ыры-сам ансамбли «Тыва» үнелиг шаңнал-макталдарын, каасталгалыг тус-тузунда делгез.

Сайыгга хөгжүм херекселин «Медээ-Хаан» бөлүү аян чыгарган. ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун үндө оң оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак культура сайыдына, хоочуннарга байыр чедирип, культураның үнелиг ишчилерин шаңнаан.

Сайыгга Откун Монгушевич Достай биле ТР-ниң Алдан-Оол национал музейинин саң-хөө килдизинин эргелгелге Байыр-ооловнага Нурсатка «ТР-ниң алдарлыг ишчилери» аттарны тывыскан.

Культура сайыды А.К. Тамдын Шагаан-Арыгның бажыңның ажилдакчыларына 20 муң харлык сертификатады тыпсып турары.

Чазаның хүндүлел бижиктери-биле Тес-Хем төвү Самагалдай суурнуң уруглар уран чүүл директору Чинара Аракчаевна Сандак база Кызыл Уругларның уран чүүл школазының башкызы Анна Хомушка шаңнатканнар.

Культура сайыды А. К. Тамдын чыгып келген чонга, ажилдакчыларынга чылыг-чымчак сөстөр-биле байыр чыгарган. Культураның хөгжүлдизинге улуг үлүн кирип, кылдыг ажилдап чорууру дээш, КХН «Азия төвүнүн» Елена Тюлюшевна Бянкинаны, хуу сайгарлыкчы Партаканна Кызылдааны, КХН «Сай-Хонаштың» тур-Евгений Викторович Сарыгларны, КХН «Күрүнениң алыгзының» инженери Виктор Георгиевич Лопсанны бижиктер болгаш акша-шаңалы-биле шаңнаан.

Сайыгга мөөрейниң киржикчилеринин удуртукчуларынга чер-башкыларынга белек-селек тывыскан соонда, артыг артизи Мөңгүн-оол Ондар «Хөөмей-сыгыдын» эртен.

ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурактың У.Б. Нурсатка шаңналды тыпсып турары.

В. Ш. Көк-оол аттыг национал театрының артистери «Бременниң хөгжүмчүлери» үзүндүнү, А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин сургуулдарының «Кеңгирге» бөлүү «Бистиң Тыва» деп ырыны, бичи сылдызывыс Ай-Кыс Кыргыс «Эртер чуртта бээр мен» деп ырызын, национал театрының артисти Тана Хөвөө-оол «Кабарени», Орус үндезин культура төвүнүн «Ай-Да» бөлүү Совет кинофильмдерден популярни, Республиканың Р. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының «Сайзана» бөлүү «Ханда-гайты» деп ырыны, ТР-ниң национал оркестри «Мөргүл» деп ырызын бараалгадып, аян тутканнар.

Культураның хоочуну Зоя Доржуевна Монгуш.

Медээлер

ЙӨРЭЭЛ СӨЗҮМ ДОКТААЗЫН!

Йөрээлдер – чоннуң муң-муң чылдар дургузунда сагыш-чүрээне, угаанынга шыгжап келген аас чогаалының онзагай байлаа, эртинези.

Тыва үндезин культура төвү ыдык-тыг Шагаа байырлалына тураскааткан «Йөрээл сөзүм доктаазын!» деп мөөрейни бүгү республикага чарлааш, эрттирген.

Мөөрейге иитизи-биле 52 киржикчи бүртүктүк. Республика иштинге чарлат-тыг мөөрейге бөмбүрзектиң аңгы-аңгы булуңнарындан чагаалар интернет четки-зи дамчыштыр Тыва төптүң бөлүүнүн ары-нынче келгени аажок өөрүнчүг. Йөрээлдер мөөрейинге Кыдаттан, Италиядан, Индия-дан, АКШ-тан видео-йөрээлдер келген. Россия иштинден Бурятиядан, Тываның девискээринден 45 киржикчи дириг-чу-рук кылдыр тырттырган йөрээлдерин чоруткан.

Март 25-тиң хүнүнде Тыва үндезин культура төвүнге «Видео-йөрээлдер» мөөрейин түңнээш, шаңналдарны ты-выскан.

«Чоннуң үнели» деп номинацияга Улуг-Хем кожуунуң Чааты суурундан Амига Биче-оол төлөптүг болган (5 хар-лыг).

«Бөлүктөр аразында тергил йөрээл номчукчулары» деп номинацияга бир-ги черни Шагаан-Арыгның төптүктен культура системазы, ийги черни Өвүр кожунуң төптүктен библиотека систе-мазы алган.

«Чаштар аразында тергил йөрээл номчукчузу» деп номинацияга бирги че-рни Сүт-Хөл кожунуң Суг-Аксы суурундан Аңгыр Монгуш (6 харлыг), ийги черни Чеди-Хөл кожунуң Хову-Аксыдан Даң-Хаяа Натпит-оол (7 харлыг), үшкү черни Кызылдың беш дугаар гимназиязының өөреникчизи Камила Монгуш (9 харлыг) алганнар.

«Сургуулдар аразында тергил йөрээл номчукчузу» деп номинацияның бирги че-ринге Кызылдың №5 гимназиязының 10-гу класының өөреникчилери, ийги черинге Республиканың Р. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының өөреникчилери Сырга Шүнней биле Чинчи Шүнней төлөптүг болганнар.

ТООЛДУҢ ЧЕЧЕНИ

Март 25-те Тыва үндезин куль-тура төвүнге Кызыл кожунуң школаларының эге класстар ара-зынга «Тоолдуң чечени торгу дег ча-раш» деп тоол мөөрей болуп эрткен.

Мөөрейге иитизи-биле 23 бичи тоол-чулар киришкен. Чеже-даа бичи болза, оларның эки белеткелин, тоолду уран ыдар салым-чаяанныг тоолчуларын ара-зында барын демдеглевестин аргазы чок. Оолдар, уруглар эрги шагның тоолдарын чечен-мергени-биле ыда бээр, ада-иелер, чыгып келген чон оларны дыка кичээгейлиг дыңнап, арын-шырайларын хүлүмзүрүг дола берген, адыш часкап, байыр чедирип турдулар.

Жюриниң түңнээни-биле, 1-2 класстар аразында бирги черни Баян-Кол ортумак школазының бирги класының өөреникчизи Саян Мандал, ийги черни Элегес-Аксы ортумак школазының бирги класының өөреникчизи Олча Монгуш, үшкү че-рни Кызылдың №1 школазының бирги класының өөреникчизи Идигел Баранмаа алганнар.

3-4 класстар аразында бирги черге Сукпак ортумак школазының дөрткү класының өөреникчизи Серин Тумат, ий-ги черге Шамбалыг ортумак школазының дөрткү класының өөреникчизи Алаш Кара-Сал, үшкү черге ыраккы Каа-Хем суурнуң №2 ортумак школазының дөрткү класының өөреникчизи Амир Манзымаа төлөптүг болганнар.

Арынны Эрес КОЛ белеткээн.

В.ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары.

Республиканың азының хоочуннары.

Уругларны мөзү-бүдүштүгү, амгы шагның амыдыралына дүгжүп турар бедик культуралыг, төлөпиг кижилер кылдыр кижизидер ажилга улуг үлүг-хуузу кирип чоруу улустун бирээзинге тыва дыл болгаш чогаал башкылары хамааржыр.

Тыва дыл болгаш чогаал башкыларының мурнунда бир кол сорулга — уругларны төрзэн дылынга ынак болгаш ону чугаага шын ажылап билгиринге чаңчыктырып, төрзэн дылын таварыштыр кижизидилге ажылын чорудары. Амгы үеде школаларда өөрөдиге программаның өскерилгенин барымдаалааш, тыва дыл болгаш тыва чогаал шактарын кызырганы ук эртемниң башкыларын база тыва дылынга бердинген кижилерни дүвүредип турар.

Үстүнде айыттыганы сорулгаларны чедип алырының бир хевири — чогаадыг бижири. Ортумак школаны доозуп турар өөреникчилерниң ыяал-ла дужаар кол күрүнө шылгалдаларының бирээзинге тыва чогаалга чогаадыгны бижири турган, ыңчалза-даа күрүнениң чаа стандарттарына дүүштүр программаларны өскерткени-биле шылгалдалар база өскерлип, төрзэн чогаалдың шылгалдазын доозукчулар шилип алгаш, дужаап болур. База бир билип алза чогуур чүүл — 4-ку, 9-ку болгаш 11-ги класстың доозукчулары регионалдыг түңнел хыналда ажылды кылырлар: 9-ку класстың өөреникчилери төрзэн дылынга эдертигни бижири, а доозукчулар — чогаадыгны бижири.

Тыва чогаалга шылгалда үезинде доозукчу бердинген темаларның аразындан бир теманы шилээш, ону чырыдып бижири. Өөреникчи бижири теманың хамаарышкан чогаалдар-биле таныш, ооң сюжетин, маадырларның аразында харылзааларын эки билгир, ооң теманы болгаш идеяын тодарадып шыдаар, дылының уран-че-

Төрзэн тыва дылывыс

ӨЛЧЕЙ-КЕЖИКТИГ

ченин сайгарып, чогаалга хамаарышкан критиктиг статьяларны чогаадыгга ажылап билгир, өске чогаалдар-биле деңгеп, сайгарылганы кылып билгир ужурулуг. Ук темага хамаарыштыр бодунун бодалдарын шын, бадыткалдыг илередип билгир база-ла чугула. Шылгалда үезинде кол-ла сактып алыр чүүл — чогаадыг ыяал-ла чогаалга даянган, ооң сөзүглелинден чижектер-биле бадыткалдыг болур ужурулуг. Болганчок-ла өөреникчилер теманы шилээш, чогаадыгны чогаал-биле холбаа чокка бижээш болур. Ол улуг частырыг, чүге дизе шылгалданы тыва чогаал эртемниге дужаап турар болганда, хостуг теманы-даа шилип алган дижек, дөмей-ле школа программасына өөренип эрткени чогаалдардан кайы-бирээни кириери албан. Ынчангаш өөреникчилерниң шылгалда үезинде бергедежириниң бир кол чылдагааны — өөреникчилерниң чогаалдарның сөзүглели-биле таныш эвес болганында.

Ынчангаш өөреникчи бүрүзү тыва чогаалда номчуп, сайгарып турары чогаалдарны ыяк билгир, эки номчуттунар ужурулуг. Чогаал-биле таныш эвес кижиканчап эки чогаадыгны бижири шыдаары? Бо айтырыгга хамаарыштыр ада-иелерниң талазындан улуг дуза негеттиниң турар: ажы-төлү бажыңа онаалга кылбас, бажыңага номчуттунмас болза-ла, шылгалда үезинде уруглары бергедээш-кинче чоокшулап орары ол дээрзин билгир, бажыңа онаалгазын доктаамал хынап, ном-дептер тудуп, номчуттунуп турарын хайгааралга алыры күзечиг.

Шылгалда үезинде кандыг айтырыг келири баш удур билдинмес болганда,

аңаа бүгү өөрөдиге чылының дургузунда белеткенгени дээр.

Боттарывыстың-на тыва чонувустун аразында төрзэн дылын үнелеп билбес, ооң үнезин арай-ла кыдыра бодаар, «тыва дыл — ол дээрге чүгле өг-бүлө дылы» дээр чижектиг бодалдарны илередиксээр улус бары чажыт эвес. Шунту чүлдүн эгези — өг-бүлө. Моон безин алгаш көөрге, үстүнде бодалды илередиксээр кижилерниң культуразының хирелиин көргүзүп турары ол, өг-бүлө «өгнүн дылы-биле» ажы-төлдү эки кижилер кылдыр кижизидип турар ышкажыл бис. Ынчангаш тыва дылывыстың кижини кижизидер үлүг-хуузу деңгеп четпес, тыва улустун аас чогаалындан безин илден, көскү болгу дег. Шаанда бистиң өгбелеривис ажы-төлүн кончувас, а үлөгөр домактар-биле өөрөдип, кижизидип каар чараш чаңчылдыг чораан.

Чаңгыс аай күрүнө шылгалдазын (ЕГЭ-ни) эки дужаап алгаш, тус өөрөдиге черинче өөренип кирип алыры-биле ол эртемнерге кызып өөрөнмейн канчаар, ыңчалза-даа тыва дыл болгаш чогаал эртемнери «чүгле өг-бүлө дылы» эвес, а амыдыралга кончуг херек эртемнерниң бирээзи-дир дээрзин угаап билгир болза эки. Чеже-даа эмчи, юрист, банк ажылдакчызы болур болза, дөмей-ле кижилер-биле чугаалажып ажылдаар-ла болгай. Тыва дыл күрүнө дылы болганда, ону дөмей-ле ажылга ажылаар апаар. Бистиң мерген угаанның өгбевис, Тываның Улустун чогаалчызы Александр Даржайның сүмөлээни-биле Тываның Баштыңы — Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун

ноябрь 1-ниң хүнүн Тыва дылы кылдыр чарлааны бистерге, тываге, үнелеп четпес өөрүшкү боду дылдың эдилекчилеринден оола ам хамааржыр.

Төрзэн дыл хүнүн бүгү чылдың-на февраль 21-де дем рары база анаа эвес. Кижиканчап дылдыг болганда, эки кижиниң де, ооң төрзэн дылын таварыштыр зидери кончуг дээштиг дээрзин нер бадыткап каан болгай. Төрзадагаллап, камнаары — кижиканчап рээ. Ынчангаш баштайгы тыва философия эртемнериниң докт. Чыргал-оолович Саттың төрзэн тураскааткан кайгамчыктыг йөрү кижиканчап билгир болза, арты бодаар-дыр мен. Ону билгир кижиканчап тыва дылына ынакшыл чайгаар-ла кээр...

«Төрзэн дылымга йөрзүп. Улугаагы дег күштүг, ак-көк Тыва дээр дег арыг, бора хекти дег өткүт, алдын-сарыг сыг ырлаары дег элдепиг төрүм! Сенде хову-шөлдерниң дери, тайга-таңдыларның бед кылаң хөлдерниң оожум-топт делегейниң ойт-сигениниң айды меңиниң алгы-кышкызы сыңан.

Чырык өртемчейге караан аразында чуртталгамда тыва дыл төрзэн чонум аразында чүгүн-көөвү улустарның дылды аялгаларының аразында мөңгү хомустун үнү бооп чаңгылан өлчей-кежиктиг, хайыралыг төрүм. (Ш.Ч.Сат)».

Аянмаа

Чаа-Хөлдүн Ш.Ч. Сат аты макшколаның дээди категор тыва дыл болгаш чогаал баш

(Уланчызы. Эгези

№ №29, 30, 31, 32 «Шында»).

Кежээ удур бетинде чунуп аар дээш, кирип келген Эрести шала чуп турган Леша-биле Олег чөңгээлеп эгелзэннер.

— Оо, бистиң кезектиң чырык сылдызы, спортчузу чүдөн бооп бээр кирип келгени ол, спортчу рота чүге барбааны ол дээр сен? — деп, «чайык» эгелзэрге, «мажор»: — Ында чурум шыңгы, Шурави шыдашайн, ырбай бергеш, моон чорбаандыр — дээш, каттыржырга-даа, Эрест тооваан. Дижин чуп турда, Леша катап-ла эгелзэн.

— Тывада ам та чүү болуп турар. Чараш кыс Лиана «Эне-Сайда» та кым-биле кады олурар... Эрест эргилгеш, чаңгыс тепкен, оол кээп дүшкен. Чанынга турган Олег: «Лиананы адава!» — дээш чыткан эжин база бир тепкен. «Сен эвес болзуңза, мен Лиана-биле өгленип алган турар мен, шериг-шуруг баар-даа дивейн турдум, сен буруулуг сен, шорун!» — дээш, Эрест кырында-ла келген. Оолдарның ол чогужу үжелдирзин дисбатче киригеш, Чечняже эккелгени ол...

Бөдүүнчүдү чугаалаар болза, дээрбечи дайынзырак бөлүгжешкиштерни чок кылыр сорулгалыг ротаның солдаттары болгаш, Чечняның аңгы-аңгы чурттакчы хоорайларына азы суурларына сезинчиг улус бир черге чыгып, чурттакчы чонга айылды тургуза бээр. дайзыннар болза, тудуп-хоругдаар азы узуткаар хемчеглерге кирип турганнар. Чанарына чедир ийи ай артканда чечен дээрбечилерни тудар улуг аткылажышкына он беш солдаттан үш тыва оол арткан. Частышкыннардан өрттенген бажыңнарның ыш-бузунга үжелээ дыңнааланып турда, кудумчу бажыңдан дайзыннар үне маңнажып келгеш, боолавышаан, оларны бүззүлөп кел чораан. Ыяштар артынга чаштынмышаан, удур-дедир боолажып турда, баштай Олег балыгладыпкан. Судалын тударга, дириг. Лешаны кый депкеш, ажит черже апарып алганнар. Ханзырап турар черин шарыыр бетинде оожургадыр эм сыкырып алган. Балыңа дээртерге, аарышкылыг болган хевирлиг, оол миннип келгеш, Эресте көргөш, оожум чугаалаан: «Менден адырып алдым деп бодап тур сен бе, чок, өлбөс мен. Анаа турган болзумза, сенден дуза дилевес

Галина МАСПЫК-ООЛ

ШУРАВИ

• Кыска тоожу

ийик мен. Чүгле чаңгыс дилзэм бар, олар бисти бүззүлөп кээр болза, мени адып кааптар сен».

Оларны өлүрер дээр улус чоокшулап келген хевирлиг, октар ам чаны-биле каш удаа сыңайнып эрткен. Оон Леша кээп дүшкен. Халып чеде бээр, ок будунга дегген хевирлиг, өскээр шимчээр дээш чадашкан. Дүвү-далаш эжиниң будун так быжыг кылдыр шарып орда, улус чугаалашкан. Оолдарның чоогунга аткан ракетаның чырыгы хүндүс дег кыва бээр, Эрест туруп орда, артындан бир-ле күш бурунгаар идипкен ышкаш, кээп дүжүп бар чыда, эштериниң корткан шырайы бажыңа чырыткылашып арткан.

Чартык ай эрткенде шериг госпитальга эмнедип турган ийи оол Эрести эмнедген дилзэм, тыппааннар. Удатпаанда оларның ада-иези келгеш, Шуравиниң авазы оглу ис чок читкен деп албан бижиин алганын оолдарына чугаалаарга, кайызы-даа ыыт чок. Олар ийиниң амы-тынын камгалап, сөөлүңгө чедир тулушкан эжи чиде берген дээр, бүзүрексенчиг эвес болган. Үш ай эрткенде ийилзэн чанып келгеш, Шуравиниң авазына дораан четкенер. Огунуң сөөлүгү тулушкунга канчаар кээп дүшкенин эштери көргөн болганда, ам оглу чүге тывылбайн барганы? «Таанда-ла, силерни Шурави карактап-көрүп турган, ам силер чүге эжинерниң бар-чогун чоктаваан силер? Азы өжөгөргөз экинчиг бардыңар бе?» — дээш, иези ыглап шаг болган. Боттарының ада-иези безин ыңдыг каразыгдан сестип турда, Шуравиниң эш-өөрү, таныыр улузу, кол-ла кижиканчап — Лиана, эжиниң читкенин оларга шамнааш, оолдар-биле чугаалашпайн барганы сагышты өйүп, канчап баар кижиканчап боор деп, дүне-даа чыткаш, боданырынче албадап кээр берге үш чыл эрткен.

Лиана ол-ла хевээр Новосибирскиде ажылдап, харын-даа аңаа чурттаар деп шийтирлээш, ийи өрзөл квартира садып алган. Ава-ачазы өгленип ал деп, көгүткеш, кончааш-даа чадап каан, чаас-

каан. Ийи-чаңгыс Кызылга келгенде, Шуравиниң авазы сугга баар, ийилзэ, оол дугайында медээ алчы ирги бе деп, бот-бодундан чем эреп, айтыржыр, чүү-даа дыңналбаан боорга, ыглажыр...

Чайын Лиананың ажылдап турар театры Турцияже оюн көргүзүп, баар апарган. Балет труппазы албан баар деп дужаал база үнгөн. Стамбулдун театрына «Щелкунчикти» ойнаан соонда, дыштаныр өрзөлинге кирип кээр, көрүнчүк баарында кызыл өңнүг чаңгыс лиана чечээн салып каан болган. Чечекти сегирип алгаш, хөрзөңгө чыпшыр тудуп алгаш туруп-туруп, кээп дүшкен. Эш-өөрү халчып келгеш, суг чажып, эмчи эккелгеш, оожуктуруп алырга, уруг театрының иштин, даштын дыка үр дилзэн, кымга-даа чүнү-даа тайылбырлап чадап каан, чүгле кара кыжы үзүк-соксаал чок бадып-ла турар, бо-ла. Чартык ай хире гастрольдааш, Шурави кажан көстүп кээр, кайда ирги деп, кудумчу кезири дээш, идиктери элзэн, уйгу-дыжын чидирген, үн-бажы читкен уругну Россияже чандырап ужурга таварышканнар. Ажылдаар черинге билдиришкени бижип кааш, Тываже чедип келген. Аэропорттан дорт Шуравиниң авазына четкен. Стамбулга бир кижиканчап өңнүг лиана чечээн олче чорудупканын авазына чугаалаарга, «дириг-дир, дириг!» дээш, ийилзэ куспактанчыпкаш, ыглашканнар...

Үш-даа чыл эрткен болза, оглу дириг чадавас дээр бодалдан салдыкпайн, оолдун авазы хүрээ четкеш, Будда башкының мурнунга хөй-хөй ак лилияларны салгаш, ийи муң өөрүшкүнүң чупаларын кывыскаш, өлчей-буяны дээш, чалбарып, үр-ле тейлеп олурган. Хүрээниң хериминден үнүп кээр, машина медээлзэн. Ашаа Мурад. Шурави дайына чиде бээр, «Оглумну сураглап көр» — дээр, ол шына сеткилинден ыңай-бээр телефоннап, таныыр эш-өөрүн дамчыштыр айтырган. Черле чүве билдиртпзэн. Кадайына ынча дээр, меңээ дузалаар хөңнүң чогу ол бе, сээң оглуң эвес, ынчангаш кыспайн тур сен

бе — дээр үндүр сывырыпкан. Мурнунда кадайлыг, ажы-төлдүг, Ажырбас, магалыг чорду чоп, ажы баарга, чаагай аыш-чем белен турар төл арыг-силиг, садик барып турар, дааш, кадайыңа дузасы чок, эш-өөр хөглээшкенинче тырттылар боорга, чара бадылажып алган. Ийи дугаа талга тудары кайы-хире бергезинде чорууру ол. Бичии-ле маргыжыг кээр, үндүр-кири ойдадыр, чүве-ла, чарлыр бис дээр, баштай чуртта ыңдыг болур деп билген турган өг-бүлезин чүдөн артык камнаар ийик. Улуг-бичии назыйлыг эр ки кадайын, ажы-төлүн каапкаш, өйү дөмей-ле бажын туттунуп халакти кижиканчап баш удур билген чүве болза. Надя телефоннап келгеш: «Айы» чериниң талазы-биле айтырып кел, даштыкы чуртта эвес бе» — дээр, айтырарга-даа, аас-човаа болур, ыңдыг-даа турган болза, күрүнө чак кым-даа ажитпас деп ол биле тур Москваже телефоннаарга, «Читкен дугайында кандыг-даа медээ чоку-дежурный тодаргайы-биле харылааш дайы ооң чугаазын дыңнааш, машина үнүп чоруй барган. Оглу чидирген ыңдыг ыйнаан, дөмей хорадаан-ды деп, өршээр хире эвес-тир деп, оол көрүп, муңгарап артып калган.

Афганистан. Кабулдан ырак Россия кызыгаары-биле чоокшула чыдар черде бичии суур. Черже чыгыгы кылдыр чындыгы бада бей дой-малгаш бажыңнар-ла хөй. Олар бирээзинде стол долгандыр шеригтиг кижилер олурган. Чугаалажып аразында өрзөңгө бедик, узун аны кирип келген. Командири: «Шуравиниң дур, таныжып алыңар» — дээр. Командирлер оолче сонуграл-биле келгеннер. Араб, англи, пуштун дээр беш дыл билгир, кайын-даа келгени чорааны билдинмес, та кандыг кижиканчап чүве, арны-бажын кым-даа көрбзэн, шериг кезээнде тускай кижиканчап солдаттарының аразында чажыт дээрлар күүседир солдат Шурави бар дээрлар олар шагда дыңнаан, ам бөгүн бир көрүп турары ол.

(Уланчылыг).

Байдал — дүвүренчиг

ХАЙГААРАЛГА
АЛГАН

Агаар-бойдустун хенертен чылып келгени-биле хар дүрген эрип, чамдык девискээр-лерни суг хөмө ап эгелзэн. Ындыг дүвүренчиг байдал Кызыл кожуунун Каа-Хем суурда тургустунуп келген. Март 24-тен 25-че дүнезінде бо суурда 5 чуртталга бажынын болгаш бажың чанының 36 участогун суг алган.

Бажыңнарын сугга алыскан улуска чурттаары-

биле Каа-Хем суурнуң ийи дугаар школазында өрзэлдерни хостап, орун-дөжөктөрү салып беткеткен. Сөөлгү медээлер-биле алырга, түр үениң чуртталга пунктузунга чурттаары-биле 147 кижидын бижиткен. Ындыг-даа болза ында ам 13 кижидын, оларның иштинде 6 ажы-төл чурттап турар, артканнары дөргүл-төрелдериниң бажыңнарынче тарап чоруй барганнар. Түр чуртталга пунктузунда кижилерниң чөмгөрүлгезин организастан, онза байдалдар албанының ажилдакчылары болгаш эмчилери дежурныйлап турар.

Суг халавын чайладыры-биле дамба кылр ажилдарда поляк тракторларны болгаш үстүрер тракторларны ийи-ийини хаара туткан. Хөөлбектелген сугларны суг сөөртүр машиналары-биле сордуруп төккен. Оперативтиг албан черлери суг айыыл-халавын болдурбас дээш, байдалды хайгааралга алган.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

ОРУК ДУГЛАЛГАН,
ХАРЫЛЗАА
ҮЗҮЛГЕН

Барыын-Хемчик кожуунда Ак, Баян-Колда малчын коданнарже орук дуглалган, харылзаа үзүлгөн. Ында салгал дамчаан, ада-өгбелериниң чуртун ээлзэн мал ажилдыг кижилер шээр, бода малды, сарлыкты өстүрүп чоруур.

Хар чеже-даа улуг болган болза, малчыннарның кызымааның ачызында кышты хүр ашкан.

Амгы үеде агаар-бойдус чылыг бээр, дош ойлу, ча-

йындылап эгелзэн. Кежери бергедзэн. Нар Чадааналааш, кожуунун Алдан-Маад таварааш, Манчүрек Баян-Колга чедер. Ак жир көвүрүг тудар тал айтырыгны ТР-ниң Орук-транспорт компл тургускандан бээр элзэрте берген. Малчын да чаш ажы-төл, улуг кадының байдалы кошкандыг кижилер чок дөмеи база хереглелтин. Айыыл диргелип кдарый хемчег алыры келген эвеспе.

Светлана О

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЕ

о проведении конкурса на замещение должности муниципальной службы председателя администрации сумона Кара-Холь муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»

«25» апреля 2017 года в 10:00 часов будет проводиться конкурс на замещение вакантной должности председателя администрации сумона Кара-Холь Бай-Тайгинского кожууна по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кара-Холь, ул. Адыгбай, д. 17, сельский дом культуры.

Право на участие в конкурсе имеют граждане, достигшие возраста 18 лет, владеющие государственным языком Российской Федерации, имеющие высшее профессиональное образование, стаж муниципальной службы на главных должностях муниципальной службы и (или) стаж государственной службы на главных должностях государственной службы не менее двух лет или стаж работы по специальности не менее пяти лет, не имеющие неснятую или непогашенную судимость, обладающие знаниями Конституции Российской Федерации, федерального и республиканского законодательства, Устава сельского поселения сумона Кара-Хольского Бай-Тайгинского кожууна Республики Тыва, при отсутствии ограничений, установленных Федеральным законом от 2 марта 2007 года N 25-ФЗ «О муниципальной службе в Российской Федерации».

Гражданин, изъявивший желание участвовать в конкурсе, представляет в конкурсную комиссию:

- 1) заявление;
- 2) собственноручно заполненную и подписанную анкету по форме;
- 3) паспорт;
- 4) трудовую книжку;
- 5) документ об образовании;
- 6) страховое свидетельство обязательного пенсионного страхования;
- 7) свидетельство о постановке физического лица на учет в налоговом органе по месту жительства;
- 8) документы воинского учета;
- 9) заключение медицинской организации об отсутствии заболеваний препятствующего поступлению на муниципальную службу;
- 10) сведения о доходах за год;
- 11) сведения об адресах сайтов и (или) страниц сайтов в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет»;
- 12) иные документы, предусмотренные федеральными законами, указами Президента Российской Федерации и постановлениями Правительства Российской Федерации.

Документы предоставляются в конкурсную комиссию до «17» апреля 2017 года 18:00 часов по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кара-Холь, ул. Адыгбай, д. 17.

Справочную информацию о проведении конкурса можно получить по телефону 8-923-551-3709, адрес официального сайта администрации сумона Кара-Холь: kara-hol.baytauga.ru, а также по указанному выше адресу.

АК-ЛА ЧЕМНИГ «АРЖААН»
БҮДҮРҮЛГЕ

Аржаан аттыг бүдүрүлгениң
Ак-ла чеми арбын, элбек:
Кефир, творог, сметана, сүт
Кедергей-пе чаагай, тодуг.

Өртөктөри улуг эвес,
Өргүн чонга таарымчалыг.
«Саизыралда», ТВЦ-де
(№30 салбырда)
Садып турар, далажыңар!
Аккыр сүттен кылган чемнер
Аалыңарга албан турзун,
Үнгөн-кирген чонуңарга
Үргүлчү-ле салып чоргар.

Аржаанское
МОЛОКО

Анонс! Анонс! Анонс!

ДОТ ХАРЫЛЗАА:
«ЧЭЭЛИЛЕР БОЛГАШ
ӨРЕЛЕР»

Март 28-те 11 шактан 12 шакка чедир РФ-тиң Суд приставтарының Тывада эргелелиниң даргазы Омак Достай-биле номчукчуларның аразына «дорт харылзаа» шугумун «Шын» солуннуң журналистери эрттирерин дыңнаттывыс.

Тываның кол суд приставына республикада чурттакчыларның, албан черлериниң өре-ширезиниң каш чеде бергенин, алимент, ипотека, чээлилер, торгаалдар төлевирлериниң күүселдезин, моральдыг когарал, коллекторлар, эргелелдиң ажил-чорудулгазының дугайында болгаш оон-даа өске айтырыгларны салып болур силер.

Харылзажыр телефоннар: 2-01-35,
секретарь 2-30-69

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35,
Кол редакторнуң оралакчызы — 2-17-91,
Секретарь А.А. Эртин — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилен-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. С.Ө. Ооржак),
Экономика, үлетпүр болгаш кедээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш,
корр. С.А. Даргын-оол),
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг),
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. Э.Н. Кол),
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак),
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба,
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак,
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон — 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонне долгаар.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырына хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткзэн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-те парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлагынган материалдарны
торларынның бодалдары редакцияның туружун
дүүшпейн барып болур. Айыттынган санчары бол
өске-даа фактылары, дыңадылары дээш ашар
боттары харылаар.

Неделениң тиражы: 16017 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 5339.
Чагыдылга индекси. хуу кижилерге — 11530.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номери парлалгаже дужааган:
график өзүтаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

• Байыр чедириниң

Бистиң ынак, эргим ававыс Роза Дагбыевна САД 70 харлаан юбилеи. Ававыс Барыын-Хемчик кожуунуң аңгы сумуларынга бичии уругларның эмчизи болуп ачораан. Күш-ажылдың хоочуну, хүндүлел бижиктерни лекчизи.

Өпейледип өстүрүп каан ававыс сээ,
Өөрүшкүнү сеткиливис ханызындан күзедивис.
Аарыгларга, бергелерге алыспайн,
Ажы-төлүң улгаткыже азырадың.
Ажыл дээнде олут орбас,
Аныяандан эрес, кежээ
Ынак, эргим ававыска
Байырлалы таварыштыр
Узун-назын назылаарын
Уруглары күзеп тур бис.

Ажы-төлү, күдээлери, кенээттер

МАУ "СПОРТ" ГОРОДА КЫЗЫЛ
СК. ИМ. ИВАНА ЯРЫГИНА
ТЕЛ.: 2-16-16

НАБИРАЕМ ДЕТСКИЕ ГРУППЫ
ДЛЯ ЗАНЯТИЯ БОРЬБОЙ

Тыва Хуреш

ВТОРНИК — ЧЕТВЕРГ — СУББОТА

ТЕЛ. 2-16-16, 8(923)385-56-26

ЧАСЫ УТРО
с 8.30 до 10.00

ДНЕМ
с 14.00 до 15.30